

“DAVLAT QARZI:TARAQQIYOT OMILI YOKI XAVF”**Qodirov Abubakr Nodirxon o‘g‘li**

Alfraganus University

Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar) yo‘nalishi 2- bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Egamberdiyev Muzaffar

Alfraganus University

Iqtisodiyot fakulteti Dotsent v.b. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat qarzining iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy va salbiy ta'siri, kredit va qarz olishning farqlari, qarz olish sabablari va “yashirin iqtisodiyot” tushinchasi tahlil qilinadi. O‘zbekiston misolida davlat qarzining hajmi, manbalari o‘rganiladi. Tashqi va ichki qarzning tuzilmasi ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Davlat qarzi, iqtisodiy xavf, O‘zbekiston iqtisodiyoti, tashqi qarz, ichki qarz, qarz manbalari, moliyaviy barqarorlik yashirin iqtisodiyot.

Аннотация: В статье анализируется положительное и отрицательное влияние государственного долга на экономическое развитие, различия между кредитом и заимствованием, причины заимствования и понятие «скрытой экономики». На примере Узбекистана изучаются размер и источники государственного долга. Также рассматривается структура внешнего и внутреннего долга.

Ключевые слова: Государственный долг, экономический риск, экономика Узбекистана, внешний долг, внутренний долг, источники долга, финансовая устойчивость, скрытая экономика.

Abstract: This article analyzes the positive and negative impact of public debt on economic development, the differences between credit and borrowing, the reasons for borrowing, and the concept of the "hidden economy". The size and sources of public debt are studied using the example of Uzbekistan. The structure of external and internal debt is also covered.

Keywords: Public debt, economic risk, Uzbekistan's economy, external debt, internal debt, sources of debt, financial stability, hidden economy.

KIRISH

Bozor iqtisodiyotiga tayangan davlatlarda moliyalashtirishning asosiy manbalaridan biri bu – qarz olishdir. Davlat qarzi iqtisodiy o'sishning zarur omillaridan biri sifatida qaralsa-da, uning ortiqcha oshib ketishi moliyaviy barqarorlik va makroiqtisodiy muvozanatga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayni damda O'zbekiston ham davlat qarzidan iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish va infratuzilmani kengaytirishda foydalanmoqda. Davlat qarzi — bu hukumat tomonidan ichki va tashqi manbalardan olingan moliyaviy majburiyatlar yig'indisi bo'lib, u davlat moliyasining muhim tarkibiy qismidir. Hozirda ko'plab rivojlanayotgan davlatlar qatori, O'zbekiston ham taraqqiyotni jadallashtirish maqsadida ko'p hollarda tashqi qarz olishga murojaat qiladi. Ammo bu qarzning o'z vaqtida va oqilona boshqarilmasligi iqtisodiy xavflarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun davlat qarzi masalasi har doim muhokama markazida bo'lib kelgan.

ASOSIY QISM

Davlatlarning qarz olishiga sabab nima?

Davlat qarzi ko'pincha byudjet defitsitini qoplash yoki katta infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish uchun jalb qilinadi. Davlatning qarz olishi bilan, sizni biror tanishingizdan qarz olishingizdan farqi yo'q. Masalan sizga moliyaviy yordam, ya'ni pul kerak siz yoki kredit olasiz yoki bo'lmasam do'stingizdan qarz olasiz. Odatda, insonlar qarz olish va kreditni bir-biridan hech qanday farqi yo'q deb o'ylashadi. Xo'sh, aslida ham shundaymi? Aslida, qarz olish va kredit olishni bir-biridan bir necha farqlari mavjud.

- Kreditdan foiz to'lashingiz aniq va siz kreditni faqatgina banklar orqali olasiz. Foizlar esa, baland bo'ladi. Kreditni siz qat'iy ko'rsatilgan grafik asosida oyma-oyma to'lab borishingiz kerak bo'ladi.
- Qarzda esa, aniq sana yoki yil belgilanadi. Qarzda odatda foiz bo'lmaydi. (ba'zan bo'lishi ham mumkin) Masalan siz do'stingizdan 1.000.000 (bir million) so'm

olsangiz katta ehtimol bilan u sizdan foiz bilan qaytarishni talab qilmaydi. Xullas, davlat qarzi ham foiz tug'maydi.

Davlat qarzi iqtisodiy taraqqiyotga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi.

Ijobiy ta'sirlar:

- Byudjet defitsitini qisqa muddatda qoplash imkonini yaratadi.
- Infratuzilma rivojiga mablag' jalb qiladi.
- Iqtisodiy o'sishning katalizatoriga aylanadi.

Salbiy ta'sirlar:

- Davlat xarajatlarining oshishi.
- Foiz to'lovlari byudjetga yuk bo'lishi.
- Valyuta risklari kuchayishi.
- Xorijiy qarzga qaramlikning ortishi.

Odatda qarz so'zi aholi orasida negativ kayfiyatni uyg'otadi. Negaki, qarz faqat tang ahvolni bartaraf etish va qiyinchilikdan chiqish uchun olinadi deb tushiniladi. Ha, bu tushincha ham o'rinli, lekin tanganing ikkinchi tomoni ham bor deganlaridek qarz olish davlat uchun bir qancha imkoniyatlarni yaratadi va barqaror tizimni rivojlantirishda as qotadi.

Davlat asosan qarzni ijtimoiy sohalar uchun oladi, bular, ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va boshqalar. Davlat ijtimoiy sohani rivojlantirish uchun olingan qarzlarni esa byudjetdan qaytaradi. Ijtimoiy sohalar rivojlanishi bevosita davlat iqtisodiyotidagi eng muhim tarmoqlardir. Har bir davlat qarz olar ekan buning sababi - harajatlarni qoplash va iqtisodiy o'sishni ta'minlash bo'ladi. Qarzni ikki xil usulda olsa bo'ladi bular – imtiyozli qarzar va korporativ qarzar.

KO'RSATKICH	IMTIYOZLI QARZ	KORPORATIV QARZ
Kim oladi?	Hukumat (davlat)	Davlat korxona va kompaniyalar

Kim beradi?	Xalqaro moliya institutlari	Tijorat banklari, investorlar
Foiz stavkasi	1-2 %	5-10%
Qarz muddati	15-30 yil	5-10 yil
Asosiy maqsad	Davlat dasturlari va ijtimoiy dasturlar	Korxona faoliyatini moliyalashtirish
Davlat kafolati	To'liq kafolatli	Har doim bo'lmashligi mumkin
Risk darajasi	Nisbatan past	Yuqoriroq

O'zbekiston odatda imtiyozli qarzlarini oladi. O'zbekiston davlat qarzining sezilarli qismi imtiyozli shartlarda jalb qilinadi.

Izoh: Imtiyozli qarz – bu odatiy (bozor) shartlarga qaraganda ancha qulayroq shartlarda beriladigan qarz:

- Past foiz stavkasi (odatda 1–2% atrofida)
- Uzoq muddat (15–30 yil)
- Imtiyozli davr (ya'ni bir necha yil davomida asosiy qarzni to'lamasdan faqat foizini to'lash)
- Xalqaro moliya institutlari tomonidan ajratiladi (Jahon banki, Osiyo Taraqqiyot banki va boshqa rivojlanish banklari)

Masalan: Jahon bankidan jalb qilingan qarzlarining aksariyati imtiyozli hisoblanadi. O'zbekistonning tashqi davlat qarzining 60–65% qismi imtiyozli shartlarga ega.

Korporativ qarz - Davlat korxonalari va banklari olgan qarzlar korporativ qarz sifatida hisoblanadi va davlat kafolati mavjud bo'lsa ham, rasmiy davlat qarzi tarkibiga har doim kiritilmaydi.

Masalan, “O'zbekiston temir yo'llari”, “O'zbekenergo” va boshqa yirik davlat kompaniyalari Xitoy Eksimbankidan va boshqa manbalardan korporativ qarz olgan.

Bir soʻz bilan aytganda, Oʻzbekiston qarz strategiyasi imtiyozli resurslarni maksimal jalb qilishga qaratilgan, bu byudjetga yukni yumshatadi.

Korporativ qarz bozor sharoitlarida jalb qilinadi va foiz stavkalari yuqoriroq boʻladi.

Imtiyozli qarz davlat loyihalarining asosiy moliya manbai sifatida muhim ahamiyatga ega.

Oʻzbekistonning davlat qarzi ikki asosiy tarkibiy qismdan iborat:

- Tashqi qarz – chet el kreditorlari oldidagi majburiyatlar.
- Ichki qarz – milliy banklar va boshqa subyektlardan jalb qilingan mablagʻlar.

2024 yil oxiri holatiga koʻra, Oʻzbekistonning umumiy davlat qarzi YaIMning 37–38% ni tashkil etgan boʻlib, shundan taxminan 80% tashqi qarz hissasiga toʻgʻri keladi. Asosiy kreditorlar: Osiyo Taraqqiyot Banki, Jahon Banki, Xitoy Eksimbanki. Hozirgi (2024-yil oxiri va 2025-yil boshidagi) Oʻzbekiston davlat qarzi boʻyicha eng soʻnggi rasmiy maʼlumotlar quyidagicha:

- Davlat qarzi (asosiy raqam): 29 mlrd \$
- Davlatning tashqi qarzi (29 mlrd ichidagi qismi): 24 mlrd \$
- Davlat korxonalari tashqi qarzi: 19 mlrd \$
- Umumiy tashqi qarz (davlat + korporativ): 43 mlrd \$

Demak chalgʻimaslik uchun qisqa javob:

- ✓ Oʻzbekistonning rasmiy davlat qarzi: 29 milliard dollar.
- ✓ Umumiy tashqi qarz (davlat va korporativ): 43 milliard dollar.

Yashirin iqtisodiyot

Yashirin iqtisodiyot – davlat nazoratidan tashqarida faoliyat yurituvchi iqtisodiy faoliyatdir. U quyidagilarga olib keladi:

- Soliq tushumlari kamayadi.
- Byudjet defitsiti kuchayadi.
- Davlat qarziga boʻlgan ehtiyoj oshadi.

O'zbekistonda yashirin iqtisodiyotning ulushi turli baholashlarga ko'ra YaIMning 20–30% ni tashkil etadi.

Xulosa: O'zbekiston Respublikasi davlat qarzi bugungi kunda mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va rivojlanish strategiyasida muhim o'rin egallab kelmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, davlat qarzi tarkibida tashqi qarz salmog'i yuqori bo'lib, asosan yirik infratuzilma loyihalari, transport, energetika va ijtimoiy sohalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Shu bilan birga, ichki qarz ham moliyaviy resurslarni jalb qilishning muhim vositasi sifatida iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda.

Davlat qarzining boshqaruvi samaradorligini ta'minlash uchun xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilish, qarz mablag'larini oqilona yo'naltirish va qarz yuki oshib ketmasligi choralarini ko'rish zarur. Qarzni boshqarishda uning qaytarilish muddati, foiz stavkalari va valyuta riski hisobga olinishi kerak. Shu bilan birga, davlat qarzining ortishi fiskal barqarorlikka va milliy iqtisodiy xavfsizlikka salbiy ta'sir ko'rsatmasligi uchun yillik yalpi ichki mahsulotga nisbatan qarzning maqbul darajasini ushlab turish muhimdir.

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat qarzi moliyaviy manba sifatida ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishni jadallashtiruvchi vosita bo'lishi mumkin. Biroq uni maqsadli, shaffof va samarali boshqarish, ortiqcha qarzga bog'lanib qolmaslik va qarz mablag'laridan qaytariladigan iqtisodiy foyda yaratish eng asosiy vazifadir. Shu asosda davlat qarzini boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish, fiskal intizomni mustahkamlash va milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jahon Banki hisobotlari, 2023–2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, "Davlat qarzi bo'yicha ma'lumotnoma", 2024.
3. Osiyo Taraqqiyot Banki. Uzbekistan: Economic Outlook, 2024.

4. Krugman P., Obstfeld M. International Economics, Pearson, 2018.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari.
6. IMF. Public Debt Sustainability Framework, 2023. bekistonda soliqlardan qochish potensial mablag'lardan ayiradi.